

АДВОКАТУРА НАЙДАВНІШОГО ПЕРІОДУ

ЗАКОНОДАВСТВО

ТРАДИЦІЇ

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА

Адвокатура найдавнішого періоду у німецькій правовій традиції

Характеристику історії адвокатури найдавнішого періоду зазвичай прийнято розпочинати з аналізу правових пам'яток литовського періоду і так званої шляхетської адвокатури. Однак, важливим компонентом, який досі випущений з поля зору дослідників, є міська адвокатура. Її виникнення і запровадження відбулося із появою у сучасних Галичині і Поділлі, які від середини XIV ст. входили до Польського Королівства, німецького (магдебурзького) права, а отже, адвокатура, як правовий інститут, на цих територіях сформувалася раніше, ніж у Великому князівстві Литовському.

Міста Галичини та Поділля становили під правовим оглядом певну окремішність щодо решти українських земель, адже від самого початку вони існували в межах правового поля Корони Польської, а не Великого князівства Литовського і ця специфіка збереглася навіть тоді, коли більшість українських земель були об'єднані після Люблінської унії в межах Польського королівства.

Найдавніша згадка про представництво сторони у суді сягає 1249 р., саме Тевтонський орден дозволив діяльність судових представників. Для решти Польщі і сусідніх країн у період раннього середньовіччя загалом не було притаманним використання заміни (представництва) в судових процесах і сторона повинна була самостійно виступати у процесі. Використання представників стороною було можливим тільки з дозволу світських чи духовних володарів і використовувалося вкрай рідко. Натомість, у період пізнього середньовіччя представлення інтересів особи в суді стало звичним явищем, адвокати вже активно працювали, спираючись на положення німецького права щодо міського самоврядування.

Серед дослідників німецького права варто згадати Ф. Тарановського, який у своєму описі про запровадження магдебурзького права вказав на те, що судовий процес у самоврядних містах, сформований за німецьким зразком, був уніним, головним та змагальним, а це, своєю чергою, створювало широкі можливості для діяльності судових захисників не тільки у цивільних, а й у кримінальних справах.

Запровадження магдебурзького права важко переоцінити, оскільки після його поширення на території сучасних українських земель (Галичини та Поділля) розпочалося активне піднесення міст, що, в свою чергу, сприяло розвитку торгівлі, митної справи, місцевого самоврядування і міських судів, тому послуги адвокатів були надзвичайно затребуваними.

Варто нагадати, що магдебурзьке право було комплексом правових джерел, яке застосовувалося в органах міського самоврядування та в міських судах. Використовувалося, здебільшого, загальнонімецьке право (Саксонське зерцало, XIII ст.), а також його пізніші аналогі — Швабське зерцало та Німецьке зерцало. Згодом вони були систематизовані у вигляді збірників.

Німецьке право поширювалося на територію українських земель через Польщу і однією з ґрунтовних праць XVI ст. щодо опрацювання норм магдебурзького права стала праця «Порядок судів і справ міських права Магдебурзького», видана у 1556 р. у Кракові, польського дослідника Бартоломея Гроїцького. Вона досить швидко була поширена в Польщі, Литві, Україні та Білорусі. У ній правам та обов'язкам адвокатів присвячено окремий підрозділ, зокрема, вперше у письмовій формі вказано, що прокуратор (адвокат) – це персона, яка за дорученням виконувала чужі справи, як усі, так і одну.

Отже, вже у середині XVI ст. ми бачимо присягу адвоката перед Богом і судом сумлінно виконувати свій професійний обов'язок, а також правила професійної етики і відповідальності за їх порушення. Так, каралася беззем'ям свідомою передачею адвокатом конфіденційної інформації опонуючій стороні. З огляду на зовживання адвокатами щодо встановлення гонорарів, король Сигізмунд I встановив певну платню за один день роботи адвоката у суді – не більше 4 грошей.

Серед покарань за порушення адвоката – відрізання язика за перехід до протилежної сторони під час процесу, в'язниця за програти справи з причин недбалства адвоката, покарання різками і вигнання з міста – за неявку до суду без поважних причин і без попереднього повідомлення сторін. Німецьке і польське право стали важливими джерелами практичного досвіду для перших українських адвокатів.

Відповідно до норм магдебурзького права адвокатам (прокураторам) було заборонено виступати захисниками розумово відсталих, неповнолітніх, священників, «ретиків» та осіб, що відбували покарання.

Опис німецького права у «Порядку» Б. Гроїцького був одним із найавторитетніших юридичних збірників, а його положення залишалися чинними в міських судах Речі Посполитої до кінця XVIII ст.

Інститут адвокатури у системі польського права

У 40-х роках XIV ст. частина земель колишнього Галицько-Волинського королівства була приєднана до Польщі. Однак Галичина майже сто років ще зберігала свою правову автономію шляхом чинності положень «Руської Правди» та правових актів Галицько-Волинської держави. Остаточно ліквідовано автономію Галичини у 1435 р.

У Польському королівстві (відповідно і на західноукраїнських землях) процеси створення адвокатури відбувалися швидкими темпами. Це зумовлювалось тим, що Польща була територіально більш наближена до німецьких міст, отже, мала можливість раніше ознайомитися з магдебурзьким правом; у Польщі, очевидно, раніше відбулась зміна звичаю законом. Формуванню професійної адвокатури сприяла також змагальність та унісність процесу.

Найважливішою правовою пам'яткою цього періоду є Вислицький Статут 1347 року, виданий королем Казимиром III, відомий ще як «Велика хартія польської адвокатури». За Статутом в Польщі, а також і на територіях сучасної Західної України, що входили до неї, була введена польська адміністративна та судова система.

Важливо, що Вислицький Статут було перекладено на давньоукраїнську мову (1423 – 1438 рр.). Він проголошував про право кожної особи на захист, а також містив статтю про право жінок доручати ведення своєї справи речників (адвокатів) і, навіть, брати участь у процесі.

Загальноприйнятою є теза про те, що поширення польського права на Галичину завершилося у 1434 р., проте перша згадка про адвокатів-прокураторів у львівських актових книгах датується 4 листопада 1383 р. Прийняття Вислицького Статуту започаткувало перший етап історії адвокатури в Польщі, який тривав близько двохсот років.

Крім Вислицького Статуту варто звернути увагу на інші важливі законодавчі акти, які регулювали діяльність адвокатури, а саме – Нешавський Статут від 1454 року. Його положення вказували про обов'язок суду надати адвоката малозабезпеченим особам.

Найважливішою вимогою до адвоката був обов'язок його особистої присутності на суді.

Про обов'язок сторін особисто з'явитись до суду йшлося у ст. 3 Жадуваної грамоти короля Казимира литовського, руському та жмудському духовенству, дворянству, ариарам, шляхті, боярам та міщанам від 1457 р.; статутний підтверджувальний грамоті мешканцям Київської області 1507 р.; статутний підтверджувальний грамоті мешканцям Волинської області 1509 р. та у ст. 22 Судебнику Казимира 1468 р.

Наступним законодавчим актом, який деталізував розвиток адвокатури, була сеймова Конституція 1511 р. Вона надавала право адвокату в суді, без клієнта, виконувати усі необхідні функції захисту – подавати уніий позов чи передавати справу до іншого суду. Проте, тільки за присутності клієнта адвокат мав право робити нові нотаріальні записи, особливо про право власності на нерухомість, видавати квитанції чи приймати кошти. Конституція від 1511 року зобов'язувала адвокатів захищати інтереси незабезпечених верств населення, а за кривду клієнту чекало покарання.

Епохальне значення в історії формування професійної адвокатури на західноукраїнських землях мала Конституція 1543 р. За нею вводилася обов'язкова присяга адвоката. Вона була одним із перших положень закону, що регулювала діяльність комерційної адвокатури. Цим уніоном розпочався другий період історії польської адвокатури, який тривав до кінця XVIII ст. Вимогою Конституції 1543 року було сумлінне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, заборона братися за завідомо несправедливі справи, встановлювати завищений гонорар та подавати позови без відома своїх клієнтів.

Після конституції 1543 р. було ще кілька нормативно-правових актів, які стосувалися адвокатури, а саме: Конституція 1548 р., яка фіксувала адвокатські тарифи; ординація Сигізмунда Августа 1559 р. – регулювала професійні права і обов'язків адвокатів у королівських і сеймових судах; Конституція 1588 р. вводила покарання у справах щодо образи королівського маєстату та Конституція 1601 р. організовувала діяльність адвокатів при Трибунальському суді.

Перший Статут Великого князівства Литовського від 1529 року з положенням (№8) про право представляти в суді інтереси іншої особи

Типовий аркуш Другого (Вислицького) Статуту Великого князівства Литовського від 1566 року

Типовий аркуш першого (Вислицького) видання Третього Статуту Великого князівства Литовського, підготованого у київській типографії Мамоніна 1588 року

33-й аркуш 4 розділу Вислицького Статуту, який зобов'язував суд надавати адвоката особі, яка не могла самостійно вести свою справу

ФАХОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ ВОЛИНІ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОГО ПЕРІОДУ (XVI-XVIII СТ.)

Адвокати зіграли яскраву роль у суспільно-політичному, духовному та економічному житті України в цілому та Волині зокрема. Так, волинські правники мали пряме відношення до процесів державотворення в козацькій Україні середини XVII ст., брали участь у роботі повітових сеймиків, виявляли себе успішними господарниками і фінансистами. Варто окремо відзначити особливу роль адвокатів в релігійному житті Волині. Піднесення авторитету Почаївського монастиря як одного з найбільших паломницьких центрів України та поширення на Волині культури святого Йосифа Обручника відбулося за прямої участі волинських правників.

Фахова діяльність волинських адвокатів мала свою специфіку. Попри те, що роль основного закону на Правобережній Україні у XVII-XVIII ст. виконували Литовські Статутути, правовий простір Волині відрізнявся певною унікальністю. Відомо, що Статутути регулювали не всі сфери життя подвійного суспільства. Тому судові захисники у своїй роботі періодично зверталися до положень сеймових конституцій, королівого і навіть магдебурзького права, за умови, якщо йшлося про підміну волинського права, а про заповнення лап лакун. Це зобов'язувало адвокатів-професіоналів вільно орієнтуватися у складному правовому полі, яке діяло в польсько-литовській державі у XVI-XVIII ст. Проте «родзинкою» бонь фахової роботи був наполегливий пошук компромісів та намагання навіть найскладніші кримінальні справи владати у позасудовий спосіб шляхом примирення сторін.

Важливою особливістю функціонування судової системи Волинського воєводства XVI-XVIII ст. була активна участь у судовому захисті не лише адвокатів-професіоналів, але також великої кількості правників-аматорів. Останні представляли прихильців або родичів тих осіб, які потребували юридичної допомоги. Значне представництво «примісних» стосунків, характерних для подвійного волинського шляхетського соціуму. Історія волинської адвокатури литовсько-польської доби лишилася нам також перший досвід участі жінки в судових засіданнях в якості захисниці. Цілком можливо, що саме Волинь стала тям регіоном давньої України, де були частково подолані гендерні упредження щодо жінок-правників.

Водночас волинська адвокатура не була позбавлена цілого ряду негативних рис. Це є цілком природно, адже подібні правники були членами суспільства, а відтак, не були вільними від його недоліків. Наприклад, раціонально відпрацьовані стосунки адвоката і клієнта у сфері етики та оплати праці поєднувалися із гучними скандалами про зловживання правників. З другої половини XVII ст. відчувався брак якісної фахової освіти адвокатів, децю пізніше стала явною недосконалість правової бази, яка регулювала роботу судових захисників. Згадані проблеми, поєднані з фактами масштабної корупції, привели до серйозної системної кризи адвокатури XVIII століття, про що свідчать не лише документи, але також польська і українська література.

Історія адвокатури Волині литовсько-польської доби яскраво демонструє рівень правової свідомості подвійного українського шляхетського соціуму, є важливим свідченням традицій захисту прав особистості на українських землях, а також переконливо виявляє роль адвоката в суспільно-політичному та духовному житті суспільства.

35-й аркуш 4 розділу Волинського Статуту, який передбачав покарання «фальшивих і підступних прокураторів» за зраду інтересів клієнта

Фрагмент з «Порядку судів і справ міських права Магдебурзького» (1559 рік) Бартоломея Гроїцького з розділом про кваліфікацію адвокатури та про повноваження прокуратора в суспільстві

Фрагмент з «Порядку судів і справ міських права Магдебурзького» (1559 рік) Бартоломея Гроїцького з проголошення прокуратора (адвоката)

Після об'єднання, за наслідками Люблінської унії 1569 р., Польщі та Литви в одну державу – Річ Посполиту, було прийнято Гербуртівський Статут (1570 р.) та Краківський Статут (1600 р.) – збірники правових документів, прийнятих протягом XIV-XVI ст., в тому числі тих, які регулювали функціонування адвокатури в Польщі. Вказане говорить про те, що на кінець XVI ст. правила адвокатської етики та відповідальність за їхнє порушення були закріплені на законодавчому рівні.

У XVII ст. важливою для адвокатури була постанова Варшавського сейму 1638 року про запобігання корупції та зловживань у стосунках прокураторів та клієнтів, що передбачала, у разі змови адвоката з опонуючою стороною смертну кару. Однак, постанова створювала і додаткові умови для захисту адвоката від незаконних дій клієнта, який карався грошовим штрафом на користь адвоката, підвищувалися вимоги щодо вступу у професію. За висновками польського дослідника С. Цара, такі суворі методи покарання та створення дисциплінарних органів вживалися з «превентивною» метою – підняття етичного рівня адвокатів, хоча вони і не до кінця були прийняті тогочасним суспільством.

Конституція 1726 року «прив'язувала» адвокатуру до Трибуналу коронного та Трибуналу Великого князівства Литовського – судів вищої апеляційної інстанції.

Інтереси клієнтів в судах на той час вже мали право представляти й помічники адвокатів (апелканти), які проходили практику у адвокатських канцеляріях. Вони отримували статус «агента» і в нескладних справах могли виступати на судових засіданнях замість адвоката, однак відповідальність за їхні дії несли адвокати, на яких вони працювали.

Регресивним кроком щодо вступу у професію стало законодавчо затверджене положення про представництво у якості адвоката особи тільки шляхетського походження.

Конституція 1766 року зобов'язувала адвокатів, як патронів (керівників помічників) складати реєстри помічників адвокатів («апелкантив», «агенти») з метою надання їм належної фахової підготовки. Конституція порушувала питання фахової підготовки адвокатів, вважалося, що від рівня підготовки помічника залежатиме обличчя майбутньої польської адвокатури. Обов'язок вести реєстр самих адвокатів при судах був закріплений у сеймовій конституції від 1768 року.

У проаналізованих законодавчих актах інститут адвокатури проіснував до кінця існування Речі Посполитої. Перші два поділи Польщі (1772 р., 1793 р.), спровокували кризу правової системи взагалі та інституту адвокатури зокрема. За третім поділом 1795 р. польсько-литовська держава була остаточно поділена між Росією, Австрією та Прусією, Польща перестала існувати на карті Європи до відновлення державності у 1918 р.

Законодавство і традиції адвокатури литовської доби

Після ліквідації Литвою автономії Київського, Волинського та Подільського князівств, що входили до неї у XIV-XV ст., з метою збереження місцевих громадських порядків та правових традицій, в XV ст. окремим землям сучасної України та Білорусі було надано привілеї. Проте продовжувалося панування звичаєвого права, «...традиційна звисність та нескладність звичаєвого права, що панувало аж до Статуту 1529 року, цілком пояснює той безперечний факт, що навіть наприкінці XV в. не було потреби в інституті адвокатури».

У 1468 р. було прийнято, фактично, перший з чотирьох «Руської Правди», збірник законів – Судебник князя Казимира Ягелончика. У ньому була виписана процедура розгляду кримінальних справ та встановлено конкретні покарання за вчинені злочини. Проте він не замінював собою системи звичаєвого права.

Перший Литовський Статут 1529 р., як основний закон держави, включав у себе змєське та звичаєве право, а також деякі нові правові норми. Вимоги до адвокатів, зафіксовані у Першому Литовському Статуті стосувалися недопущення фальсифікації документів клієнта, що подавалися до суду, а також недопуск до лав адвокатури іноземців. Важливо, що у цей період зафіксовані, хоч і поодинокі, випадки промов адвокатів на судах.

Сеймова Конституція від 1543 року поділяла адвокатів на платних і тих, які надавали правову допомогу безоплатно, представляючи у суді інтереси друзів, родичів чи працевдаців. Згідно із статутом, адвокатів – контрактників приводили до присяги.

В литовському законодавстві, як і в німецькому та польському, основною вимогою для адвокатів залишалося особиста присутність адвоката на судовому засіданні. Єдиною причиною, через яку адвокат міг не з'явитись до суду, була тяжка хвороба. Проте після одужання адвокат повинен був засвідчити про її реальність перед судом під присягою і мати, бажано свідків хвороби.

Стаття 9 Першого Литовського Статуту «Про прокураторів» вказувала, що професійним адвокатом могла стати тільки та особа, яка мала нерухомість у Великому князівстві Литовському.

Другий Литовський Статут, прийнятий у 1566 р., містив уже 7 статей (31–37), які стосувалися діяльності адвокатів. Вони входили до IV розділу «Про судів та про суди». Законодавчо захищала клієнта від можливих шахрайських дій з боку адвоката стаття 35 Другого Литовського Статуту «Про недобросовісних і підступних прокураторів...».

Другий Литовський Статут уперше встановлював юридичну відповідальність адвокатів і містив низку заборон, зокрема: без присутності клієнта не проводити жодних фінансових операцій, за неможливості особистої присутності клієнта, він надавав письмово довіреність. Покарання у вигляді позбавлення честі для шляхтичів-адвокатів та смертної кари – для простолюдинів-адвокатів – за передачу іншій стороні документів свого клієнта. Смертна кара передбачалася за те, що адвокат скористався початковою клієнта на користь особи, що хотіла спричинити шкоду підзахисному адвоката. Найвищою мірою покарання – спаленням на вогнищі, каралася підробка доручень.

Займатися адвокатурою заборонялося членам судів, та особам, що володіли «духовними маєтками», іноземці до адвокатури допускалися тільки у справах, щодо «честі» і «життя».

Другий Литовський Статут також законодавчо закріпив обов'язок суду надати захист малозабезпеченим особам. Подібна норма в польському законодавстві була введена двома століттями раніше в положеннях Нешавського Статуту 1454 року.

Третій Литовський Статут 1588 р. доповнював попередні два нормами про право адвоката вести справи як цивільного, так і кримінального характеру; затверджувалося право людей «убогих», вдів та сиріт на безкоштовне отримання правової допомоги від держави; полегшено умови вступу у професію іноземцям; членам суду дозволялось бути прокураторами в судах інших повітів, тобто, в тих судах, де вони не здійснювали свої судові функції.

Третій Литовський Статут встановлював більш сувору кримінальну відповідальність, зокрема зрада клієнту каралась «на горло» (повищення або стинання голови), а недбале виконання адвокатом професійних обов'язків – чотирма тижнями ув'язнення.

Таким чином, для української адвокатури, як і для адвокатури Польщі, Литви, Білорусі, важливе значення мали Литовські Статутути. Однак, їх дія поширювалася не на всю територію ранньомодерної України, а лише на ту її частину, яка до Люблінської унії 1569 р. входила до складу Великого князівства Литовського. Положення про адвокатуру, викладені в Литовських Статутах, були доповнені постановами польських сеймів XVII-XVIII ст. У козацькій державі у XVIII ст. Статут 1588 р. визнавався національним правом, а на Правобережжі його чинність була остаточно припинена царським урядом лише в середині XIX століття.